

Dhaulagiri Journal of Contemporary Issues

Vol 2, Issues 1

July, 2024

Page 54-64

DOI: <https://doi.org/10.3126/djci.v2i1.67459>

Published by: Research Management Committee,

Dhaulagiri Multiple Campus, Baglung

Home Page: <https://dmcjournal.edu.np/index.php/DWJCI>Nepjol Home Page: <https://www.nepjol.info/index.php/djci>

नेपालमा घाटा बजेट र सार्वजनिक ऋणको अवस्था

हिरालाल रेग्मी

उपप्राध्यापक, अर्थशास्त्र विभाग, धवलागिरि बहुमुखी क्याम्पस, बागलुङ

Email: hira.regmi@dmc.tu.edu.np / regmihl@gmail.comORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-1774-0834>

लेखसार

सरकारी राजश्वको तुलनामा सरकारी व्यय बढी भएको बजेट व्यवस्थालाई न्यूनवित्त परिचालन भनिन्छ। यही न्यूनवित्तको अन्तराल पूरा गर्नका लागि सरकारले आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतबाट लिएको ऋण सार्वजनिक ऋण हो। यस आलेखमा घाटा बजेटको प्रयोगका कारण सार्वजनिक ऋणको अवस्था केकस्तो छ भन्ने तथ्यलाई अध्ययनको मुख्य विषयवस्तु बनाइएको छ। वर्तमान समयमा राजश्वको तुलनामा सरकारी खर्चको मात्रा वृद्धि हुँदै गइरहेको छ। राजश्व र खर्चबिचको अन्तराल व्यवस्थापनका लागि सरकारले लिने ऋणको मात्रा पनि बढ्दै गइरहेको पाइन्छ। सार्वजनिक ऋणको बढ्दो मात्राले अर्थतन्त्रलाई ऋणको पासोमा पार्ने जोखिम पनि त्यत्तिकै हुन्छ। ऋणको मात्रा बढ्दै जाने तर भुक्तान गर्ने क्षमतामा वृद्धि नभई एक देशबाट लिएको ऋण तिर्नका लागि अर्को देशसँग पुनः ऋण लिनुपर्ने अवस्था सिर्जना भएमा अर्थतन्त्र ऋणको जालोमा पर्दछ। नेपालको सन्दर्भमा वार्षिक बजेटको सुरुवातसँगै घाटाको बजेट प्रयोगमा आउन थालेको हो। घाटा बजेटको प्रयोगबाट आन्तरिक तथा बाह्य ऋण एवम् प्रतिव्यक्ति ऋणभारको अवस्था केकस्तो छ भन्ने तथ्य पत्ता लगाउने उद्देश्यसहित आर्थिक वर्ष ०४४/०४५ देखि आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ सम्म नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादन, कुल बजेट, कुल राजश्व, कुल वित्तीय घाटा, आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणजस्ता तथ्यमा सीमित रही यो लेख तयार गरिएको छ। मूलतः आर्थिक सर्वेक्षण, वार्षिक बजेट, प्रकाशित ग्रन्थ एवम् विभिन्न जर्नलमा प्रकाशित लेखरचना लगायतका सहायक स्रोतबाट सङ्कलन गरिएका तथ्याङ्कमा आधारित रही पुस्तकालयीय अध्ययन विधिको प्रयोग गरी विवरणात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा यो आलेख तयार गरिएको छ। अध्ययनअनुसार आर्थिक वर्ष ०४४/०४५ मा कुल खर्चमा न्यून वित्तको अंश ३३.९६ प्रतिशत बराबर रहेकोमा आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ मा यो अनुपात २२.८३ प्रतिशत रहेको छ। यस अर्वाधमा यो अनुपात सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष ०४५/०४६ मा ४७.४७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आर्थिक वर्ष ०६८/०६९ मा २.३३ प्रतिशत बराबर रहेको छ। घाटाको बजेट बर्सनि बढ्दै गएअनुरूप त्यसको व्यवस्थापनका लागि आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको मात्रा पनि बढ्दै गएको तथ्य प्रष्ट हुन्छ। अध्ययनका लागि छनोट गरिएको अवधिमा आर्थिक वर्ष ०६९/०६२ सम्म सार्वजनिक ऋणमा आन्तरिक ऋणको तुलनामा बाह्य ऋणको अनुपात धेरै रहेको छ भने त्यस पछिका वर्षमा आन्तरिक ऋणको अनुपात बाह्य ऋणको तुलनामा बढ्दै गएको छ। समग्रमा आन्तरिक ऋण औसतमा ९.९७ प्रतिशत र बाह्य ऋण ९३.५९ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। अध्ययनअनुसार कुल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश आ.व. ०५२/०५३ मा ९.४६ प्रतिशत र आ. व. ०५८/०५९ मा ३३.७२ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ।

शब्दकुञ्जी : आर्थिक मन्दी, घाटाको बजेट, न्यूनवित्त परिचालन, सरकारी हस्तक्षेप, सार्वजनिक ऋण

Article Information

Received: 29 April, 2024

Reviewed: 30 April, 2024 - 20 May, 2024

Revised: 21 May, 2024 - 29 May, 2024

Accepted: 4 June, 2024

Published: 30 June, 2024

Corresponding Author: Hiralal Regmi

To Cite this Article:

रेग्मी, हिरालाल (२०२४), नेपालमा घाटा बजेट र सार्वजनिक ऋणको अवस्था, *धौलागिरी जर्नल अफ कन्टेमपोररी इस्युज* २ (१), ५४-६४,<https://doi.org/10.3126/djci.v2i1.67459>

© by author: This article is licensed under the terms and conditions of Creative Commons Attribution Non-commercial (CC BY NC) License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>)

परिचय

वित्तीय नीतिको एक प्रमुख उपकरण घाटाको बजेट व्यवस्था पनि हो । यसलाई न्यूनवित्त परिचालन पनि भनिन्छ । सामाजिक तथा आर्थिक विकासका पूर्वाधार निर्माण र अन्य लगानीका क्षेत्रमा सरकारले ठूलो धनराशि खर्च गर्नुपर्ने हुन्छ । आर्थिक मन्दीको नियन्त्रण, रोजगारका अवसरमा वृद्धि, आर्थिक विकास, देशको सुरक्षा, साधन परिचालन, पूर्वाधार निर्माण, पूँजी निर्माण, संरचनात्मक परिवर्तन लगायतका उद्देश्यले न्यूनवित्तको परिचालन गर्ने गरिन्छ । राजश्वका स्रोतहरू पर्याप्त हुन नसकेको अवस्थामा सरकारले घाटा बजेटको प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ । राजश्वबाट प्राप्त हुने स्रोतभन्दा बढी रकम खर्च गर्ने नीति सरकारले अख्तियार गरेमा त्यस किसिमको बजेटलाई घाटाको बजेट वा न्यूनवित्त परिचालन भनिन्छ (शर्मा, २०६८) । राजश्व तथा वैदेशिक अनुदानको रूपमा प्राप्त हुने आयको तुलनामा सार्वजनिक खर्च बढी हुन जाँदा न्यूनवित्तको स्थिति उत्पन्न हुने गर्दछ । यसको पूर्तिका लागि विभिन्न स्रोतबाट गरिएको बजेट व्यवस्थालाई न्यून वित्तीयकरण भनिन्छ । घाटा बजेटको प्रयोगबाट आर्थिक वृद्धि उत्प्रेरित हुने एवम् यसका सकारात्मक तथा नकारात्मक केकस्ता प्रभाव पर्दछन् भन्ने कुरा मुलुकको तत्कालिक आर्थिक अवस्थामा निर्भर गर्दछ ।

राजश्व परिचालन, वैदेशिक अनुदान तथा ऋण, आन्तरिक ऋण साथै नगद मौज्जात परिवर्तनलाई सरकारी खर्च जुटाउने वित्तीय संयन्त्रको रूपमा उपयोग गर्ने गरिएको पाइन्छ । न्यूनवित्तको पूर्तिका लागि सरकारले विभिन्न माध्यम तथा स्रोतहरूको प्रयोग गर्ने गर्दछ । सामान्यतः स्वदेशी र विदेशी ऋण, नगद मौज्जातबाट गरिएको खर्च, बेरूजु असुल, केन्द्रीय बैङ्कबाट लिइएको अधिविकर्ष, नयाँ नोट निस्कासन, ऋणको विलम्बित भुक्तानी आदिलाई न्यूनवित्तका स्रोत मानिन्छ । सार्वजनिक खर्चको तुलनामा राजश्वको आकारमा वृद्धि हुन नसकेको अवस्थामा घाटा बजेटलाई परिपूर्ति गर्ने एक प्रमुख स्रोत सार्वजनिक ऋण हो । अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन र बजेट घाटा पूर्ति गर्नका लागि सार्वजनिक ऋणको परिचालन गर्ने गरिन्छ । सार्वजनिक ऋण सरकारको न्यूनवित्त परिपूर्ति गर्ने प्रमुख औजार हो । न्यूनवित्त पूर्तिका लागि स्वदेश तथा विदेशबाट सरकारले जुन ऋण लिएको हुन्छ त्यसलाई सार्वजनिक ऋण भनिन्छ । सरकारले राजस्व र अनुदानबाट अपुग सार्वजनिक खर्च पूर्ति गर्न लेनदेनको सर्तबमोजिम पछि फिर्ता गर्नेगरी लिइने रकमलाई सार्वजनिक ऋण भनिन्छ । निश्चित अवधिमा तोकिएको सर्तअनुसार राज्यले साँवा र ब्याजसहित फिर्ता गर्नेगरी कानुनबमोजिम स्वदेश वा विदेशबाट लिएको ऋण नै सार्वजनिक ऋण हो । आन्तरिक रूपमा राष्ट्र ऋणपत्र, विकास ऋणपत्र तथा बचतपत्र जस्ता सरकारी सुरक्षणपत्रको बिक्री गरी सरकारले ऋण सङ्कलन गरेको हुन्छ । विदेशी राष्ट्र, विश्व बैंक, एशियाई विकास बैंक, अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष लगायतका संस्थाहरूबाट बाह्य ऋण लिएको हुन्छ । न्यूनवित्तका यस किसिमका स्रोतहरूमा आन्तरिक ऋण र नगद मौज्जातको अंश पनि उल्लेख्य रहेको छ । आन्तरिक ऋणमा देशको पूँजी एक क्षेत्रदेखि अर्को क्षेत्रमा स्थानान्तरण भएको हुन्छ भने वैदेशिक ऋणको भुक्तानी गर्दा स्वदेशी पूँजी विदेश पलायन हुने गर्दछ ।

सार्वजनिक ऋणले अर्थतन्त्रको उत्पादन क्षमता बढाई आपूर्ति बढाउन र समष्टिगत मागमा वृद्धि ल्याई आन्तरिक उत्पादनलाई प्रोत्साहित गर्दछ । सार्वजनिक ऋणको उत्पादनमुलक क्षेत्र र पूर्वाधार विकासमा परिचालन गर्न सकेमा अर्थतन्त्रमा यसको सकारात्मक प्रभाव पर्दछ । यसका लागि सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारी व्यवस्थापन जरूरी हुन्छ । सार्वजनिक ऋणको विवेकपूर्ण ढङ्गबाट परिचालन गर्न सकिएन र उत्पादन क्षमता बढ्न सकेन भने अर्थतन्त्र ऋणको पासोमा पर्न सक्ने प्रबल सम्भावना हुन्छ । सार्वजनिक ऋणको वृद्धिले मुलुकको वित्तीय दायित्व बढाउँछ । न्यूनवित्तको पूर्तिका लागि सरकारले लिएको ऋण भुक्तानीका लागि सरकारी क्षमतामा वृद्धि आउन सकेन र एउटा देशबाट लिएको ऋण भुक्तानीका लागि अर्को देशबाट ऋण लिनुपर्ने अवस्था उत्पन्न भएमा अर्थतन्त्र ऋणको पासोमा पर्ने सम्भावना पनि त्यत्तिकै हुन्छ । सार्वजनिक ऋणको ब्याज तिर्न कर राजश्वमा भर पर्नुपर्ने बाध्यता सिर्जना हुन पुग्यो भने त्यो, मुलुकका लागि चिन्ताको विषयवस्तु बन्न पुग्दछ । ब्याजको भुक्तानले सापटी लिने क्षमता पार गरिसकेपछि देश पूर्णरूपमा ऋणको पासोमा पर्दछ । सामान्यतः कमजोर आर्थिक सूचकहरू भएका अर्थतन्त्रमा कुल बजेटमा ५० प्रतिशतभन्दा बढी ऋणको अंश भयो भने मुलुक ऋणको पासोमा पर्नसक्ने खतरा पैदा हुन्छ (केसी, २०८०) । नेपालमा यो अनुपात ५० प्रतिशतभन्दा कम रहेकोले सार्वजनिक ऋणको मात्रा बढ्दै गए तापनि तत्काल ऋणको पासोमा पर्ने स्थिति देखिदैन ।

विशेष गरेर नागरिकहरूको करदान क्षमता कमजोर भएका विकासोन्मुख मुलुकहरू वार्षिक बजेटको घाटा पूर्ति गर्नका लागि वैदेशिक सहायतामा निर्भर हुनु बाध्य जस्तै भएको छ । नेपालमा पनि निकै लामो समयदेखि नै अनुदान, ऋण तथा प्राविधिक सहयोगका रूपमा वैदेशिक सहयोग प्राप्त हुँदै आएको छ । सन् १९९३ मा फ्रान्सको प्राविधिक सहयोगमा काठमाडौंमा हतियार कारखाना स्थापना गरिएको थियो । विश्वयुद्धमा नेपालको सहयोगलाई मूल्याङ्कन गरी ब्रिटिस सरकारले २० लाख बराबरको अनुदान उपलब्ध गराएको थियो (लुईटेल, २०७४) । यसपश्चात् विभिन्न वर्षहरूमा नेपालले वैदेशिक सहयोग प्राप्त गर्दै आएको पाइन्छ । योजनाबद्ध विकासको थालनी भएपश्चात् नेपालले वैदेशिक सहयोगका रूपमा द्विपक्षीय तथा बहुपक्षीय ऋण प्राप्त गरी न्यून वित्तीय व्यवस्थालाई व्यवस्थापन गर्दै आएको छ । घाटा बजेटलाई पूर्ति गर्नका लागि सरकारले लिएको ऋणको उचित तरिकाले उत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च गर्न सकिएन भने ऋण तिर्ने क्षमताको विकास हुँदैन । यो स्थितिले अर्थतन्त्रमा विभिन्न प्रकारका सङ्कटहरू उत्पन्न गराउँदछ ।

अर्थतन्त्रमा सरकारी गतिविधि सञ्चालनका लागि निजी क्षेत्रबाट सरकारी क्षेत्रमा स्रोत हस्तान्तरण आवश्यक हुन्छ। पूर्ण रोजगारीको अवस्थामा करजस्तै घाटा बजेटले पनि निजी क्षेत्रको खर्च घटाउँछ। यस अवस्थामा उपभोग तथा लगानीको लागि थोरै स्रोत मात्र उपलब्ध हुन जान्छन्। ड्यु एन्ड फिडल्यान्डर (१९७५ सन्) ले सार्वजनिक ऋणको प्रयोग वर्तमान पुस्ताले अधिक गर्ने तर भुक्तानी भावी पुस्ताले गर्नुपर्ने भएकाले वर्तमान समयमा लिइएको सार्वजनिक ऋणले भावी पुस्तामा प्रत्यक्ष भार स्थानान्तरण गर्ने धारणा व्यक्त गरेका छन्। सार्वजनिक ऋणको भुक्तानीका लागि सरकारले करका दरहरू बढाउने हुँदा भावी पुस्तामाथि यसको बोझ बढी पर्न जान्छ। वस्याल (२०७४) ले उल्लेख गरेअनुसार आर्थिक मन्दीका समयमा घाटाको बजेटले समग्र माग बढाएर अर्थतन्त्रलाई उत्प्रेरित गर्ने र बेरोजगारी समस्या समाधानमा योगदान पुऱ्याउँदछ। वर्तमान समयमा अधिकांश विकासोन्मुख मुलुकले राजश्वको तुलनामा बढ्दो सरकारी खर्चका कारण सिर्जित बढ्दो वित्तीय घाटा, बढ्दो ऋणको भार, बढ्दो व्यापार असन्तुलन जस्ता समस्याहरू भोगिरहेका छन्। यस किसिमका मुलुकको अर्थव्यवस्थालाई स्थिर राख्नका लागि सरकारी खर्च कटौती गर्ने र प्रभावकारी कर प्रणालीका माध्यमबाट पर्याप्त राजश्व सङ्कलन गर्नेजस्ता उपायमा विशेष जोड दिन थालिएको छ (तिम्सिना ढुङ्गाना, २०७८)। बढ्दो मात्राको वैदेशिक ऋण कटौती गर्नका लागि सार्वजनिक खर्चको आकार घटाउने नीति अपेक्षित रूपमा सफल नहुन सक्दछ। चालु खर्चमा कटौती गरी वैदेशिक ऋणवापतको रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा परिचालन गर्न सक्ने हो भने देशको ऋण तिर्नसक्ने क्षमताको विकास भई ऋणको कारणबाट उत्पन्न हुने सङ्कटबाट अर्थतन्त्रलाई जोगाउन सकिन्छ।

नेपालमा बजेटको सुरुवात भएपछि पनि समयको विभिन्न कालखण्डमा ठूलाठूला राजनैतिक परिवर्तनहरू सँगसँगै सरकारले अवलम्बन गर्ने राजनैतिक र आर्थिक प्रणालीको स्वरूपमा पनि परिवर्तन हुँदै गयो। मूलतः २०७२ को संविधान जारी नहुँदैसम्म नेपालको राजनैतिक प्रणाली केन्द्रकृत थियो भने यो संविधान जारी भएपछि नेपालले सङ्घीय शासन प्रणाली अवलम्बन गर्दै आएको छ। संविधानतः केन्द्रीय सरकार, प्रादेशिक सरकार र स्थानीय सरकार गरी तीन तहका सरकारको व्यवस्था गरिएको छ। सङ्घीय प्रणालीको सुरुवाती चरण भएकोले स्थानीय र प्रादेशिक सरकारले परिचालन गर्ने बजेटको ठूलो अंश केन्द्रीय सरकारबाट नै व्यवस्था हुँदै आएको छ। बदलिँदो राजनैतिक संरचना सँगसँगै सरकारी खर्चमा समेत व्यापक वृद्धि हुँदै गइरहेको छ। सरकारी खर्चमा वृद्धि हुँदै गएअनुरूप सार्वजनिक ऋणको परिमाण पनि बढ्दै गइरहेको छ।

घाटाको बजेट र सार्वजनिक ऋणका सम्बन्धमा शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको धारणा जे. एम. किन्स लगायत आधुनिक अर्थशास्त्रीहरूको भन्दा फरक रहेको छ। सरकारले सकेसम्म सानो आकारको बजेट ल्याउनुपर्ने र घाटा बजेटको प्रयोग गर्न नहुने तर्क यिनीहरूले पेश गरेका थिए। तर वर्तमान समयमा यिनीहरूको विचार कार्यान्वयनमा आएको पाइँदैन। वर्तमान समयमा राज्यका दायित्वहरू जुन रूपमा बढ्दै गएका छन् सोही रूपमा राजश्वका स्रोतमा वृद्धि हुन नसकेकाले किन्सको अर्थशास्त्रको उदयपछि आर्थिक विकास तथा स्थायित्वका लागि न्यूनवित्त व्यवस्थापनलाई सर्वत्र सकारात्मक रूपमा लिइएको पाइँन्छ।

अध्ययनविधि

वर्तमान समयमा राज्य तथा सरकारको दायित्व बढे सँगसँगै सार्वजनिक खर्चमा समेत वृद्धि भइरहेको छ। यसले गर्दा घाटा बजेटको माध्यमबाट सरकारले आफ्नो वार्षिक खर्चको व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ। अध्ययनका लागि छनोट गरिएको अवधिमा नेपालको आर्थिक, राजनैतिक तथा शासनप्रणालीमा परिवर्तनहरू भएका छन्। यस सँगसँगै सार्वजनिक खर्च एवम् सरकारी ऋण जस्ता वित्तीय चरहरूमा पनि प्रभाव पर्ने भएकोले आर्थिक वर्ष ०४४/०४५ देखि आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ सम्म नेपालको कुल ग्राहस्थ उत्पादन, कुल बजेट, कुल राजश्व, कुल वित्तीय घाटा, आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण जस्ता तथ्यसँग सम्बन्धित तथ्याङ्कलाई आधार मानेर यो लेख तयार गरिएको छ। मूलतः अध्ययनका लागि छनोट गरिएको शीर्षकसँग सम्बन्धित विभिन्न पुस्तक तथा प्रकाशित लेखहरू, आर्थिक सर्वेक्षण आदिलाई सूचनाको स्रोत मानी यी सबैबाट प्राप्त भएका तथ्यका आधारमा पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरी वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक ढाँचामा यो अध्ययन गरिएको छ। विषयवस्तुसँग सम्बन्धित तथ्यलाई यथासम्भव तथ्याङ्कीय विधिको प्रयोग गरी विश्लेषण समेत गरिएको छ।

सैद्धान्तिक अवधारणा

न्यूनवित्त परिचालन सम्बन्धमा विभिन्न अवधारणाहरू रहेका छन्। न्यूनवित्त परिचालनले अर्थतन्त्रमा पार्नसक्ने प्रभावका बारेमा विभिन्न अध्ययन अनुसन्धानहरू पनि भएका छन्। अर्थतन्त्रभित्र दीर्घकालीन महत्त्वका भौतिक पूर्वाधार निर्माण र यसबाट थप रोजगारी सिर्जना गर्नका लागि न्यूनवित्त परिचालनले सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ। देशको मौद्रिक नीतिसँग समन्वय गरी वृहत आर्थिक उद्देश्यहरू हासिल गर्नमा न्यूनवित्त परिचालन प्रभावकारी हुने कुरामा धेरैजसो अर्थशास्त्री सहमत रहेको पाइँन्छ। अधिक मात्राको घाटा बजेटको प्रयोगले निजी क्षेत्रलाई हतोत्साही गराउने, सरकारी ऋणमा वृद्धि हुने एवम् मुद्रास्फिती जस्ता समस्याहरू उत्पन्न हुन सक्ने तर्कहरू पनि रहेका छन्। आर्थिक वृद्धिलाई प्रोत्साहित गर्ने गरी सावधानीपूर्वक घाटा वित्तपोषणको व्यवस्थापन गर्न सकेमा अर्थतन्त्रका लागि यो लाभदायक हुने धारणाहरू पनि रहेका छन्।

सामान्यतः सरकारी आम्दानीभन्दा सरकारी खर्च बढी भएमा उक्त अन्तराल पूरा गर्नका लागि अपनाइने वित्तीय व्यवस्थालाई घाटा बजेट भनिन्छ। सरकारको वार्षिक बजेटमा राजश्वभन्दा खर्च जति रकमले बढी हुन्छ त्यसलाई घाटा बजेट भनिन्छ (ओझा, २०५९)। नेपालमा वार्षिक बजेटको सुरुवाती सँगसँगै न्यूनवित्त र सार्वजनिक ऋणको प्रयोग हुन थालेको पाइन्छ। वि.सं. २००८ माघ २१ मा पहिलो पटक बजेट जारी हुँदा कुल बजेट रू.५२५२९००० मा रू.२२००५००० (४१.९ प्रतिशत) बराबर न्यूनवित्तको प्रावधान राखिएको थियो भने यस वर्ष सरकारी आम्दानी रू. ३०५९६००० बराबर अनुमान गरिएको थियो (नेस, २००८)। घाटा बजेटले सरकारी खर्चमा वृद्धि ल्याउने हुँदा गुणक प्रभावका माध्यमबाट राष्ट्रिय आय र समग्र मागमा वृद्धि हुन गई आर्थिक क्रियाकलापमा वृद्धि हुन जान्छ। आर्थिक मन्दीको समयमा उपभोग र व्यापार खर्च घट्दै जाने हुँदा आर्थिक गतिविधिमा गिरावट आएको हुन्छ। यसको समाधानका लागि सरकारी खर्चमा वृद्धि तथा करका दरमा कटौतीका माध्यमबाट अर्थव्यवस्थामा अतिरिक्त कोषको सिर्जना गर्नका लागि न्यून वित्तीय व्यवस्थाले सरकारलाई सहयोग पुऱ्याएको हुन्छ।

न्यूनवित्तको पूर्तिका लागि अपनाइने स्रोतहरू विभिन्न प्रकारका हुन्छन्। सामान्यतः केन्द्रीय बैङ्कसँग सञ्चित बचतको प्रयोग, केन्द्रीय बैङ्कसँग ऋण लिएर, वाणिज्य बैङ्कसँग ऋण लिएर, नागरिकसँगबाट ऋण लिएर, सरकारद्वारा नयाँ मुद्रा निस्कासन गरेर, बाह्य स्रोतबाट ऋण लिएर एवम् ऋण सेवाको भुक्तानीमा ढिलाइ गरेर जस्ता तरिका अवलम्बन गरी न्यूनवित्त परिचालनका समयमा यसको व्यवस्थापन गर्ने गरिएको पाइन्छ (हाडा, २०७३)। नेपालमा पनि घाटाको बजेट पूर्तिका लागि विश्वका अन्य मुलुकले प्रयोग गर्ने जस्तै विधिहरू अवलम्बन गर्ने गरिएको पाइन्छ। नेपालको सन्दर्भमा न्यूनवित्त पूर्तिका स्रोतहरूमा आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋण एवम् मौज्जात परिवर्तनको अंश उल्लेख्य रहेको पाइन्छ।

विश्वका प्रायः सबै राष्ट्रले आन्तरिक तथा बाह्य दुवै रूपमा ऋण लिने गरेको पाइन्छ। देशको समग्र विकासका लागि राजस्वको स्रोत अपुग भएमा सार्वजनिक ऋणलाई घाटा बजेट पूर्ति गर्ने माध्यमका रूपमा लिइन्छ। शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूले सरकारले अति आवश्यक काम गर्न सानो आकारको बजेट बनाउनुपर्ने कुरामा जोड दिँदै सार्वजनिक ऋणको विपक्षमा तर्क गरेका थिए। उनीहरूले अर्थतन्त्र स्वयम् पूर्ण रोजगारीको अवस्थामा सन्तुलित हुने तर्क दिएका थिए। सन् १९३० को आर्थिक मन्दीपछि जे.एम. किन्सले अर्थतन्त्रको समग्र पक्षमा सुधारका लागि सरकारी हस्तक्षेप हुनुपर्ने कुरालाई जोड दिँदै घाटा बजेटको पक्षमा वकालत गरेका थिए। किन्स र उनका समर्थक अर्थशास्त्रीले बजेटको पूँजीगत भागलाई ऋण लिएर भए पनि पूरा गर्नुपर्ने र यसले आर्थिक विकासमा सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने कुरामा प्रकाश पारेका थिए (अर्याल, २०८०)। समकालीन अर्थशास्त्रीहरूले पनि सार्वजनिक ऋणलाई सरकारको न्यूनवित्त परिपूर्ति गर्ने प्रमुख औजारको रूपमा लिई सार्वजनिक ऋणको व्यवस्थापन उचित तरिकाले हुनुपर्ने कुरामा जोड दिएका छन्।

अर्थतन्त्रमा सार्वजनिक ऋणको अवस्था केकस्तो छ भन्ने थाहा पाउनका लागि सार्वजनिक ऋण र कुल ग्राहस्थ उत्पादनको अनुपातलाई पनि आधार मानिएको पाइन्छ। विश्वका विकसित तथा विकाशशील सबै प्रकारका देशहरूले सार्वजनिक ऋण लिने गरेको देखिन्छ। सन् २०१६ मा विश्वका विभिन्न देशहरूमा सार्वजनिक ऋण र कुल ग्राहस्थ उत्पादनको अनुपात अध्ययन गर्दा ग्रीसमा सबैभन्दा बढी १८३.४४ प्रतिशत, इन्डोनेशिया २७.४९ प्रतिशत, सिङ्गापुर १०६.३६ प्रतिशत, अस्ट्रेलिया १९.७० प्रतिशत, अर्जेन्टिना ५१.७५, क्यानडा २६.८९, जर्मनी ४५.३८, चीन ४६.३०, फ्रान्स ८९.२० प्रतिशत, संयुक्त राज्य अमेरिका ८२.२४ प्रतिशत तथा दक्षिण कोरिया ३८.९१ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। सार्क राष्ट्रहरूमा अफगानिस्तानमा सबैभन्दा कम ६.७५ प्रतिशत र भुटानमा सबैभन्दा बढी १०४.१३ प्रतिशत रहेको पाइन्छ। यसै गरी सोही वर्ष नेपालमा २७.१९, भारत ६८.४९, श्रीलङ्का ७७.१९, बङ्गलादेश ३३.९७, माल्दिभ्स ८३.०२ र पाकिस्तानमा ६६.१३ प्रतिशत बराबर सार्वजनिक ऋण र कुल ग्राहस्थ उत्पादन बिचको अनुपात रहेको पाइन्छ (वस्याल, २०८०)। सार्वजनिक ऋणको उपयोग वर्तमान पुस्ताले गर्ने तर त्यसको भार भावी पुस्तामा पर्ने भएकोले यसको भुक्तानी यथासम्भव तोकिएको समय सीमामा भएको हुनुपर्दछ। सार्वजनिक ऋणको मात्रा बढ्दै जाने तर सोहीअनुसार ऋण तिर्नसक्ने क्षमता बढ्न सकेन र सार्वजनिक ऋण तथा कुल ग्राहस्थ उत्पादन बिचको अनुपात बढ्दै जान थाल्यो भने अर्थतन्त्रले विभिन्न प्रकारका आर्थिक सङ्कटको सामना गर्नुपर्ने हुन्छ।

सार्वजनिक ऋणको महत्त्वपूर्ण हिस्सा ओगटेको वैदेशिक ऋणले नेपालको अर्थतन्त्रमा प्रभावकारी भूमिका खेल्नरहेको छ। आन्तरिक राजश्व परिचालनबाट मात्र कुल सरकारी खर्च बेहोरिने अवस्था नहुने हुँदा अर्थतन्त्रमा वैदेशिक ऋणको उल्लेखनीय भूमिका रहन गएको र सार्वजनिक ऋणले आर्थिक विकासमा सकारात्मक भूमिका खेल्दै आएको छ (कर्माचार्य, २०२३ सन्)। यस किसिमको वैदेशिक ऋण दुईपक्षीय तथा बहुपक्षीय प्रकारको रहेको छ। वैदेशिक ऋणको संरचनालाई अध्ययन गर्दा द्विपक्षीयभन्दा बहुपक्षीय ऋणको अंश धेरै रहेको पाइन्छ। सरकारले द्विपक्षीय रूपमा नौ वटा र बहुपक्षीय रूपमा सात वटा निकायबाट ऋण लिने गरेको पाइन्छ। यसमा द्विपक्षीय ऋणको अंश १३ प्रतिशत र बहुपक्षीय ऋणको अंश ८७ प्रतिशत बराबर रहेको पाइन्छ (के.सी., २०८०)। वैदेशिक ऋणको प्रकृति जेजस्तो भए तापनि घाटाको बजेट व्यवस्थापनका लागि सरकारले लिने सार्वजनिक ऋणमा यसको अंश उल्लेख्य रहेको छ।

न्यूनवित्त परिचालन र सार्वजनिक ऋणको प्रयोगका सम्बन्धमा विभिन्न दृष्टिकोण तथा सिद्धान्तहरू समेत प्रतिपादित छन्। प्रायः हरेक सिद्धान्तले यसको उपादेयता र प्रभावका बारेमा विश्लेषण गरेको पाइन्छ। एडम स्मिथ, जे.वि. से, डेभिड रिकार्डो, थोमस रोवर्ट माल्थस लगायतका शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरू घाटा बजेट र सार्वजनिक ऋणका सन्दर्भमा त्यति सकारात्मक रहेको पाइदैन। यिनीहरूका अनुसार दीर्घकालमा अर्थतन्त्र जहिले पनि पूर्ण रोजगारी सन्तुलनमा रहने हुँदा सरकारले घाटाको बजेट ल्याएर सार्वजनिक व्ययमा वृद्धि गर्नु उचित हुँदैन। सरकारले निजी क्षेत्रबाट ऋण लिँदा निजी क्षेत्रको स्वामित्वमा रहेको स्रोत सरकारी क्षेत्रमा हस्तान्तरण हुन जान्छ। सरकारी क्षेत्रमा यसरी हस्तान्तरित पूँजीको अनुत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च हुने डर पैदा हुन्छ। यो साधन निजी क्षेत्रमा नै रह्यो भने त्यसको पूर्ण रूपमा सदुपयोग हुन जान्छ (ओभा, २०५९)। सार्वजनिक ऋणको अधिक प्रयोगले अर्थतन्त्रमा धेरै मौद्रिक संकटहरू सिर्जना गर्न सक्ने सम्भावना रहन्छ। अर्थतन्त्र पूर्ण रोजगारीको तहमा पुगेका समयमा घाटा बजेटको प्रयोग बढ्यो भने यसले मुद्रास्फीति जस्ता समस्या पैदा हुन्छन्। सरकारले उत्पादनशील क्षेत्र र परियोजनामा लगानी गर्नका लागि ऋण लिनु उपयुक्त हुने भए तापनि अनुत्पादक कार्यका लागि लिएको ऋण अर्थतन्त्रका लागि प्रतिकूल रहने धारणा शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको रहेको छ (शर्मा, २०६८)। अर्थशास्त्री डेभिड रिकार्डोद्वारा प्रस्तावित समकक्षी (Equivalence) सिद्धान्तका अनुसार सरकारले घाटाको बजेट कार्यान्वयन गरेमा यसको भुक्तानीका लागि करका दर बढाउने हुँदा भविष्यमा करको बोझलाई कम गर्न नागरिकहरू वचतको दर बढाउन थाल्दछन्। वचतमा भएको कृद्विले प्रभावकारी मागमा कमी आउन गई उपभोग र लगानीमा कमी आउँदछ। तसर्थ बढ्दो मात्राको घाटा बजेटको प्रयोगले आर्थिक वृद्धिको नेतृत्व गर्दैन भन्ने तर्क रिकार्डोको रहेको छ (के.सी., २०८०)। सार्वजनिक ऋणको साँवा र ब्याज भुक्तानीका लागि अतिरिक्त कर लगाउँदा अर्थतन्त्रमा असन्तुलनको स्थिति पैदा हुने भएकाले सकेसम्म सार्वजनिक ऋण वापतको रकमलाई उत्पादनशील क्षेत्रमा उपयोग गरी त्यसबाट ऋणको साँवा र ब्याज भुक्तान गर्न सक्ने क्षमताको विकास अर्थतन्त्रमा हुनु जरूरी देखिन्छ।

घाटा बजेट र सार्वजनिक ऋणका सम्बन्धमा शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको भन्दा फरक किसिमको मत किन्सको रहेको छ। अर्थतन्त्र सामान्यतः अपूर्ण रोजगार सन्तुलनमा रहने भएकोले बजारमुखी अर्थतन्त्रमा निजी क्षेत्रले मात्र साधन र स्रोतको पूर्ण उपयोग गर्न नसक्ने हुँदा सरकारले घाटाको बजेटमार्फत् भए पनि अर्थतन्त्रमा लगानी बढाउनुपर्दछ भन्ने तर्क किन्सको रहेको छ। यही घाटाको बजेट पूर्तिको लागि नै सार्वजनिक ऋणको प्रयोग भएको हुन्छ। सार्वजनिक ऋणको प्रयोगबाट उत्पादन, रोजगारी, आम्दानीजस्ता क्षेत्रमा सकारात्मक प्रभाव पर्ने धारणा किन्सको छ (शर्मा, २०६८)। किन्सले आर्थिक मन्दीको अवधिमा माग बढाउन र आर्थिक गतिविधिलाई उत्प्रेरित गर्न सरकारले घाटा बजेटको प्रयोग गर्नु उपयुक्त हुने कुरा बताएका छन्। बढ्दो सरकारी खर्चले अर्थतन्त्रमा मुद्रा प्रदाय बढाउने, रोजगारी सिर्जना गर्ने एवम् उपभोग र लगानीलाई समेत वृद्धि गराउनमा भूमिका खेलेको हुन्छ भन्ने तर्क किन्सको रहेको छ।

सार्वजनिक ऋणका सम्बन्धमा किन्सको धारणा बाहिर आएपछि दोस्रो विश्वयुद्धताका र यसपछिका वर्षहरूमा सार्वजनिक ऋणमा व्यापक वृद्धि भएकोले अर्थशास्त्रीहरूले यस सम्बन्धमा नयाँ दृष्टिकोण आएको पाइन्छ। सरकारले आन्तरिक ऋण लिएर नागरिकलाई हस्तान्तरित भुक्तानीका रूपमा रकम हस्तान्तरण गरेमा यसले समाजको आम्दानी र समग्र मागमा वृद्धि गराउँदछ। यसबाट रोजगारी तथा उत्पादनमा वृद्धि हुने भएकोले सार्वजनिक ऋणको भार अर्थतन्त्रमा स्वतः समाप्त हुन जाने कुरा आधुनिक अर्थशास्त्रीहरूले बताएका छन्। ऋण तिर्नका लागि सरकारले उच्च आयप्राप्त वर्ग तथा व्यक्तिलाई उच्च दरको कर लगाई यसवापत प्राप्त हुने रकम हस्तान्तरित आयमार्फत् समाजमा पठाउँदा सकारात्मक प्रभाव पर्ने धारणा माइकल क्ल्याकी, जोन रविन्सन, निकोलस काल्डोर लगायतका किन्सोत्तर अर्थशास्त्रीहरूको रहेको छ।

सार्वजनिक ऋणका सम्बन्धमा माइकल पोजनर, डन्डेकर, आर. ए. मसग्रेभ तथा आर. इ. ज्यागनर लगायतका आधुनिक अर्थशास्त्रीहरूले बढ्दो मात्राको सार्वजनिक ऋणले देशलाई ऋणको जालोमा पार्नसक्ने कुरा औँल्याएका छन्। विशेषतः सन् १९८० को दशकमा सार्वजनिक ऋणको मात्रामा व्यापक वृद्धि सँगसँगै निजी क्षेत्र शिथिल बन्दै गएकाले सार्वजनिक ऋणको प्रकृति, प्रयोग, मात्रा र प्रभावका बारेमा अर्थशास्त्रीहरूको ध्यान केन्द्रित भएको पाइन्छ। आधुनिक अर्थशास्त्रीहरूले आर्थिक मन्दीको समाधानका लागि अनुत्पादक प्रयोजनमा गरिने खर्चसम्बन्धी किन्सको धारणाप्रति असहमति प्रकट गर्दै सरकारी ऋणको ब्याजले ऋण तिर्नसक्ने क्षमता पार गरेपछि देश ऋणको पासोमा पर्दछ भन्ने धारणा राखेको पाइन्छ (शर्मा, २०६८)। घाटा बजेटको व्यवस्थाले निजी लगानीलाई निरुत्साहित गर्न सक्ने सम्भावना पनि त्यत्तिकै हुन्छ। सरकारले आफ्नो घाटा बजेटलाई पूर्ति गर्नका लागि आन्तरिक ऋण उठाउँदा ऋणयोग्य कोषको माग बढ्न जान्छ। जसले गर्दा बजारमा ब्याजदर उच्च हुन थाल्दछ। उच्च ब्याज दरले निजी लगानीलाई निरुत्साहित गर्न सक्छ। फलस्वरूप, घाटा बजेटको वित्तपोषणले सरकारी खर्चमा वृद्धि हुन गई निजी लगानीमा कमी आउन जान्छ। यसबाट आर्थिक वृद्धिको गतिमा सुस्तता आउने हुँदा समग्रमा सार्वजनिक ऋणको प्रभावकारितामा कमी आउन जान्छ।

आधुनिक मतअनुसार सरकारी ऋणले देशभित्र उपलब्ध साधन तथा स्रोतलाई निजी क्षेत्रबाट सरकारी क्षेत्रतर्फ विवर्तन गरिदिन्छ। यसले निजी क्षेत्रको लगानी समान परिमाणले घट्ने र देशको कुल लगानी यथावत रहने हुँदा सरकारले ऋण लिएर गरेको लगानी प्रभावकारी हुँदैन भन्ने मतमा आधुनिक अर्थशास्त्रीहरू विश्वास गर्दछन्। तसर्थ सार्वजनिक ऋणवापतको रकम उत्पादनशील क्षेत्रमा मात्र खर्च गरिनुपर्ने र यसको

आकार देशको अर्थतन्त्रले धान्न सक्नेभन्दा बढी हुन नहुने तर्क आधुनिक अर्थशास्त्रीहरूको रहेको छ । अर्थशास्त्री मिल्टन फ्राइडम्यानका विचारहरूबाट प्रभावित मौद्रिकतावादी अर्थशास्त्रीहरूले मुद्रा आपूर्ति, मुद्रास्फीति र आर्थिक वृद्धिविचको सम्बन्धको चर्चा गर्दै घाटा वित्तपोषणले मुद्रास्फीति निम्त्याउन सक्ने कुरा बताएका छन् (केसी, २०८०) । सरकारले केन्द्रीय बैंकबाट ऋण लिएर वा नयाँ नोट निष्कासन गरेर आफ्नो घाटा बजेटलाई वित्तपोषण गर्दा अर्थतन्त्रमा मुद्राको प्रवाह बढ्न जाने तर सोअनुसार उत्पादनमा वृद्धि आउन नसकेमा मुद्रास्फीतिको दबाव सिर्जना हुन सक्ने कुरा मौद्रिकतावादी अर्थशास्त्रीहरूको रहेको छ ।

माथि प्रस्तुत गरिएका विभिन्न अर्थशास्त्रीहरूका दृष्टिकोणहरू अध्ययन गर्दा वित्तीय घाटा र सार्वजनिक ऋणका सम्बन्धमा शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरू त्यति सकारात्मक हुन सकेको देखिदैन । रिकार्डोको समकक्षी सिद्धान्तले पनि सार्वजनिक खर्चको वृद्धि र घाटाको बजेटका सम्बन्धमा सकारात्मक धारणा राखेको पाइदैन । किन्स र किन्सोत्तर अर्थशास्त्रीहरू आर्थिक मन्दी तथा बेरोजगारी जस्ता समस्या समाधानका लागि र आर्थिक स्थायित्व कायम गर्नका लागि वित्तीय घाटा र यसको पूर्तिका लागि लिइने सार्वजनिक ऋणको प्रभाव अर्थतन्त्रमा सकारात्मक पर्ने कुरामा सहमत भएको देखिन्छ । मौद्रिकतावादी अर्थशास्त्रीहरू पनि अधिक मात्राको सार्वजनिक खर्चले मुद्रास्फीति निम्त्याउन सक्ने कुरा औल्याएका छन् । नेपालमा पनि सरकारले आफ्नो राजश्व र सार्वजनिक खर्चविचको अन्तराल व्यवस्थापनका लागि अवलम्बन गर्दै आएको विधि किन्सियन र किन्सोत्तर सिद्धान्तको नजिक रहेको देखिन्छ । वार्षिक बजेटको सुरुवात भएसँगसँगै घाटाको बजेट र सार्वजनिक ऋणको प्रयोग भएको तथ्यले यसै कुरालाई पुष्टि गर्दछ ।

नतिजा र विश्लेषण

नेपालमा वार्षिक बजेटको सुरुवात भए सँगसँगै घाटाको बजेट एवम् सार्वजनिक ऋणको प्रयोग सरकारले गर्दै आएको पाइन्छ । यस खण्डमा अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षमा आधारित रही घाटाको बजेट र सार्वजनिक ऋणको अवस्था, न्यूनवित्त पूर्तिका स्रोतहरू र सार्वजनिक ऋणको अवस्था एवम् कुल ग्राहस्थ्य उत्पादन र खुद वैदेशिक ऋणको अवस्था जस्ता पक्षसँग सम्बन्धित विविध आयाम केलाउने प्रयास गरिएको छ ।

घाटाको बजेट र सार्वजनिक ऋण

अध्ययनका लागि छनोट गरिएका विभिन्न वर्षमा कुल बजेट, कुल राजश्व, वित्तीय घाटा र वित्तीय घाटा पूर्तिका स्रोतअन्तर्गत वैदेशिक तथा आन्तरिक ऋणको अवस्थालाई देहायअनुसार प्रस्तुत गरिएको छ:-

तालिका १

सार्वजनिक खर्च, न्यूनवित्त र सार्वजनिक ऋणको प्रकृति (रु. करोड)

आ. व	कुल खर्च			कुल खर्चमा न्यून वित्तको अंश			कुल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश			कुल खर्चमा न्यून वित्तको अंश			कुल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश
	कुल खर्च	बचत/न्यून	अंश %	सार्वजनिक ऋण	कुल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश	आ. व.	कुल खर्च	बचत/न्यून	अंश %	सार्वजनिक ऋण			
044/045	1410.5	467.78	33.16	494.58	35.06	062/063	11088.92	2477.96	22.35	2004.85	18.08		
045/046	1800.5	854.75	47.47	699.64	38.86	063/064	13360.46	3009.17	22.52	2794.58	20.92		
046/047	1966.93	840.64	42.74	810.96	41.23	064/065	16134.99	3340.67	20.70	2947.63	18.27		
047/048	2354.98	1065.51	45.24	1080.94	45.90	065/066	21966.2	4980.47	22.67	2838.6	12.92		
048/049	2641.82	1126.17	42.63	889.57	33.67	066/067	25968.91	4119.74	15.86	4113.74	15.84		
049/050	3089.77	1195.6	38.70	854.09	27.64	067/068	29536.34	4962.22	16.80	5459.14	18.48		
050/051	3359.74	1162.3	34.59	1098.36	32.69	068/069	30283.14	705.39	2.33	5211.94	17.21		
051/052	3906	1054.77	27.00	921.23	23.58	069/070	33317.22	3111.82	9.34	3562.25	10.69		
052/053	4654.24	1382.42	29.70	1166.39	25.06	070/071	43445.23	3813.71	8.78	4111.54	9.46		
053/054	5072.37	1436.19	28.31	1204.36	23.74	071/072	53157.23	8324.11	15.66	7168.72	13.49		
054/055	5611.83	1777.78	31.68	1445.45	25.76	072/073	60019.6	8247.94	13.74	13154.9	21.92		
055/056	5957.9	1799.14	30.20	1656.24	27.80	073/074	83724.78	19271.77	23.02	14635.05	17.48		
056/057	6627.25	1766.7	26.66	1731.22	26.12	074/075	108727.98	32032.39	29.46	24365.55	22.41		
057/058	7983.51	2418.81	30.30	1904.4	23.85	075/076	111045.68	33946.53	30.57	19078.28	17.18		
058/059	8007.23	2294.07	28.65	1569.87	19.61	076/077	109113.41	31958.55	29.29	36792.6	33.72		
059/060	8400.61	1643.72	19.57	1342.64	15.98	077/078	119667.59	30450.49	25.45	35487.63	29.66		
060/061	8944.26	1582.82	17.70	1323.68	14.80	078/079	131000.08	29906.84	22.83	36492.89	27.86		
061/062	10256.04	1804.65	17.60	1820.42	17.75								

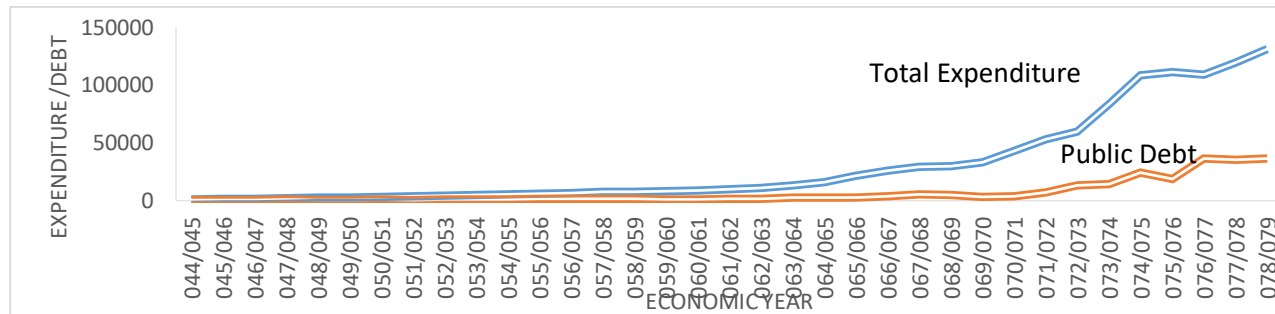
स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण (२०१९/०६०, ०६६/०६७, ०७९/०८०) ।

तालिका १ अनुसार कुल बजेटमा चालु खर्च, पूँजीगत खर्च तथा वित्तीय व्यवस्था खर्चलाई समावेश गरिएको छ । छनोट गरिएका विभिन्न आर्थिक वर्षहरूमा नेपालमा वित्तीय घाटा र त्यसको पूर्तिका लागि लिइने सार्वजनिक ऋणको मात्रा पनि क्रमशः बढ्दै गएको छ । आर्थिक वर्ष ०४४/०४५

मा कुल खर्चमा न्यून वित्तको अंश ३३.१६ प्रतिशत बराबर रहेकोमा आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ मा यो अनुपात २२.८३ प्रतिशत रहेको छ । यस अवधिमा यो अनुपात सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष ०४५/०४६ मा ४७.४७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आर्थिक वर्ष ०६८/०६९ मा २.३३ प्रतिशत बराबर रहेको छ । कुल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष ०४७/०४८ मा ४५.९ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आर्थिक वर्ष ०७०/०७१ मा ९.४६ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ । कुल आयमा राजश्व मात्र समावेश गर्दा र कुल खर्चमा वित्तीय व्यवस्थावापतको खर्च समावेश नगर्दा हुन आउने बजेट न्यून र सरकारी आयमा सबै स्रोतको आम्दानी समावेश गरी कुल खर्चमा वित्तीय व्यवस्था समेतको खर्च समावेश गर्दा हुन आउने अन्तरमा फरक पर्ने देखिन्छ । न्यूनवित्त पूर्तिको लागि व्यवस्था गरिएका स्रोतहरूमा आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणलाई मात्र देखाइएको छ ।

रेखाचित्र १

कुल खर्च र सार्वजनिक ऋणको प्रवृत्ति

रेखाचित्र १ मा पछिल्ला वर्षहरूमा कुल खर्च र सार्वजनिक ऋणको अंश क्रमशः बढ्दै गएको र आन्तरिक स्रोतबाट प्राप्त हुने राजश्व बढ्दै गएकोले कुल खर्च र ऋणको अन्तर घट्दै गएको तथ्य रेखाचित्रबाट स्पष्ट देखिन्छ ।

सार्वजनिक ऋणको अवस्था

नेपालमा न्यून वित्तीय व्यवस्थाको पूर्तिको लागि लिइने विभिन्न स्रोतहरू मध्ये छनोट गरिएका वर्षमा कुल बजेटमा वैदेशिक ऋण र आन्तरिक ऋणको संरचना र अवस्था देहायबमोजिम रहेको छ :-

तालिका २

कुल बजेटमा आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको अंश (रु. करोड)

आर्थिक वर्ष	कुल खर्च	वैदेशिक ऋण	प्रतिशत	आन्तरिक ऋण		आर्थिक वर्ष	कुल खर्च	वैदेशिक ऋण	प्रतिशत	आन्तरिक ऋण	
				प्रतिशत	प्रतिशत					प्रतिशत	प्रतिशत
044/045	1410.5	381.58	27.05	113	8.01	062/063	11088.92	821.43	7.41	1183.42	10.67
045/046	1800.5	566.64	31.47	133	7.39	063/064	13360.46	1005.35	7.52	1789.23	13.39
046/047	1966.93	595.96	30.30	215	10.93	064/065	16134.99	897.99	5.57	2049.64	12.70
047/048	2354.98	625.67	26.57	455.27	19.33	065/066	21966.2	996.89	4.54	1841.71	8.38
048/049	2641.82	681.69	25.80	207.88	7.87	066/067	25968.91	1122.34	4.32	2991.4	11.52
049/050	3089.77	692.09	22.40	162	5.24	067/068	29536.34	1207.56	4.09	4251.58	14.39
050/051	3359.74	916.36	27.27	182	5.42	068/069	30283.14	1570.08	5.18	3641.86	12.03
051/052	3906	731.23	18.72	190	4.86	069/070	33317.22	1657.95	4.98	1904.3	5.72
052/053	4654.24	946.39	20.33	220	4.73	070/071	43445.23	2113.24	4.86	1998.3	4.60
053/054	5072.37	904.36	17.83	300	5.91	071/072	53157.23	2926.42	5.51	4242.3	7.98
054/055	5611.83	1105.45	19.70	340	6.06	072/073	60019.6	4377.4	7.29	8777.5	14.62
055/056	5957.9	1185.24	19.89	471	7.91	073/074	83724.78	5801.25	6.93	8833.8	10.55
056/057	6627.25	1181.22	17.82	550	8.30	074/075	108728	9890.46	9.10	14475.09	13.31
057/058	7983.51	1204.4	15.09	700	8.77	075/076	111045.7	9440.08	8.50	9638.2	8.68
058/059	8007.23	769.87	9.61	800	9.99	076/077	109113.4	17302.32	15.86	19490.28	17.86
059/060	8400.61	454.64	5.41	888	10.57	077/078	119667.6	13086.72	10.94	22400.91	18.72
060/061	8944.26	762.9	8.53	560.78	6.27	078/079	131000.1	13308.34	10.16	23184.55	17.70
061/062	10256.04	926.61	9.03	893.81	8.71						
छनोटित वर्षको औसत प्रतिशत										13.59	9.97

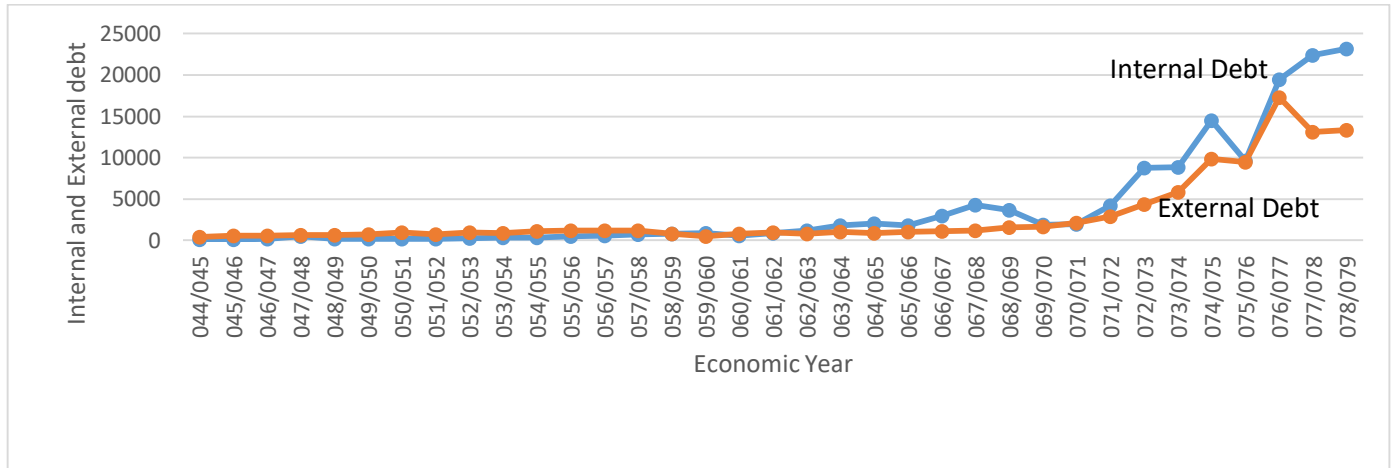
स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण (२०५९/०६०, ०६६/०६७, ०७९/०८०) ।

तालिका २ मा देखाइएअनुसार अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षहरूमा आर्थिक वर्ष ०४४/०४५ देखि ०६१/०६२ सम्मका धेरैजसो वर्षमा कुल बजेटसँग तुलना गर्दा आन्तरिक ऋणको अंशभन्दा वैदेशिक ऋणको अंश बढी देखिन्छ । त्यसपछिका वर्षहरूमा वैदेशिक ऋणको तुलनामा

आन्तरिक ऋणको अंश बढी देखिन्छ । छनोटित वर्षहरूमा सरकारले लिने सार्वजनिक ऋणको संरचना नियाल्दा समग्रमा कुल बजेटको औसत १३.५९ प्रतिशत वैदेशिक ऋण र ९.९७ प्रतिशत बराबर आन्तरिक ऋणको अंश रहेको देखिनुले घाटा बजेट पूर्तिका लागि सरकारले लिने सार्वजनिक ऋणमा आन्तरिक ऋणको तुलनामा वैदेशिक ऋणको अंश बढी रहेको प्रष्ट हुन्छ ।

रेखाचित्र २

कुल बजेटमा आन्तरिक तथा बाह्य ऋणको अवस्था (रु. करोड)

रेखाचित्र २ ले अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षमा आन्तरिक ऋण र बाह्य ऋणको अवस्थालाई प्रस्तुत गरेको छ । आर्थिक वर्ष ०५८/०५९ सम्म सार्वजनिक ऋणमा आन्तरिक ऋणको अंशको तुलनामा बाह्य ऋणको अंश बढी देखिए तापनि त्यसपछिका वर्षमा सार्वजनिक ऋणमा बाह्य ऋणभन्दा आन्तरिक ऋणको अंश बढ्दै गएको देखिन्छ ।

कुल ग्राहस्थ उत्पादन र खुद वैदेशिक ऋण

सामान्यतः एक निश्चित समय अवधिभित्र वार्षिक वा त्रैमासिक रूपमा देशको सिमानाभित्र उत्पादन गरिएका सबै वस्तु र सेवाहरूको कुल मौद्रिक मूल्यलाई कुल ग्राहस्थ उत्पादन भनिन्छ । शुद्ध विदेशी ऋणले विदेशबाट प्राप्त ऋण र विदेशीलाई दिएको ऋणको अन्तरलाई जनाउँदछ । देशको विदेशी ऋणलाई कुल ग्राहस्थ उत्पादनसँग सम्बन्धित गराउने एउटा तरिका कुल ग्राहस्थ उत्पादन र विदेशी ऋणविचको अनुपात पनि हो । देशको कुल विदेशी ऋणलाई कुल ग्राहस्थ उत्पादनले भाग गरेर यो अनुपात पत्ता लगाइन्छ । यो अनुपातले देशको अर्थतन्त्रको आकारसँग वैदेशिक ऋणको दायित्व तिर्न सक्ने क्षमताको मूल्याङ्कन गर्न मद्दत गर्दछ । उच्च वैदेशिक ऋण अनुपातले कुनै पनि देश आफ्ना आर्थिक क्रियाकलापहरू सञ्चालनका लागि आवश्यक पर्ने वित्तीय व्यवस्थाका लागि वैदेशिक ऋणमा अत्यधिक निर्भर छ भन्ने कुराको व्याख्या गर्दछ । यसको विपरित न्यून वैदेशिक ऋण अनुपातले देशको अर्थव्यवस्थाको आकारको तुलनामा तुलनात्मक रूपमा वैदेशिक ऋणको मात्रा कम रहेको सङ्केत गर्दछ र अन्तर्राष्ट्रिय ऋण दायित्वहरूको सन्दर्भमा मुलुकको वित्तीय स्थिति स्वस्थ रहेको कुरा बताउँदछ ।

सार्वजनिक ऋणको भुक्तानीका लागि यसको उपयोग सँगसँगै ऋण तिर्ने क्षमताको पनि विकास हुनु जरूरी हुन्छ । वैदेशिक ऋणको प्रयोग उत्पादनशील क्षेत्रमा प्रभावकारी रूपमा उपयोग हुन नसकेमा ऋण तिर्नसक्ने क्षमता बढ्दैन । यो स्थितिले प्रत्येक वर्ष प्रतिव्यक्ति वैदेशिक ऋणको भार बढाउँदै लैजान्छ । छनोट गरिएका वर्षमा कुल ग्राहस्थ उत्पादन र खुद वैदेशिक ऋणको अवस्थालाई तालिका ३ मा उल्लेख गरिएको छ । अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षहरूमा यो अनुपात उच्च रहेको देखिदैन ।

तालिका ३ अनुसार कुल ग्राहस्थ उत्पादनसँग खुद वैदेशिक ऋणको अनुपात आर्थिक वर्ष ०७३/०७४ मा सबैभन्दा कम ०.१३ (१३ प्रतिशत) र आर्थिक वर्ष ०५४/०५५ मा सबैभन्दा बढी ०.५४ (५४ प्रतिशत) रहेको देखिन आउँछ भने छनोटित वर्षमा यो अनुपात औसतमा ०.३४ (३४ प्रतिशत) बराबर रहेको देखिन्छ । यसबाट के प्रष्ट हुन्छ भने नेपालमा वैदेशिक ऋणको प्रयोग र प्रतिव्यक्ति वैदेशिक ऋणको भार बढ्दै गएको भए तापनि ग्राहस्थ उत्पादनमा पनि वृद्धि हुँदै गएकोले वित्तीय स्थिति तुलनात्मक रूपमा अस्वस्थ नरहेको कुरा सङ्केत गर्दछ । वैदेशिक ऋणको मात्रा बढेसँगै प्रतिव्यक्ति वैदेशिक ऋण दायित्व पनि पछिल्ला १२ वर्षमा क्रमिक रूपमा बढ्दै गएको तथ्य माथिको तालिकाबाट प्रष्ट हुन्छ । आर्थिक वर्ष ०६६/०६७ लाई आधार मानेर हेर्दा १२ वर्ष पहिलेको तुलनामा वैदेशिक ऋणको प्रतिव्यक्ति भार आर्थिक वर्ष ०७८/०७९ को प्रथम आठ महिनामा करिब ४.४८ गुणाले वृद्धि भएको देखिन्छ ।

तालिका ३

कुल ग्राहस्थ उत्पादन र खुद वैदेशिक ऋण (रु. करोड)

आर्थिक वर्ष	कुल ग्राहस्थ उत्पादन	खुद वैदेशिक ऋण	कुल ग्राहस्थ उत्पादन/वैदेशिक ऋणको अनुपात	प्रतिव्यक्ति ऋण रु.	आर्थिक वर्ष	कुल ग्राहस्थ उत्पादन	खुद वैदेशिक ऋण	कुल ग्राहस्थ उत्पादन/वैदेशिक ऋणको अनुपात	प्रतिव्यक्ति ऋण रु.	प्रतिव्यक्ति ऋणको वृद्धि दर
044/045	7317	2082.6	0.28	-	062/063	61111.8	23396.86	0.38	-	-
045/046	8927	2921.69	0.33	-	063/064	67585.9	21662.89	0.32	-	-
046/047	10341.6	3680.09	0.36	-	064/065	75525.7	24996.54	0.33	-	-
047/048	12037	5950.53	0.49	-	065/066	90952.8	27704.04	0.30	-	-
048/049	14948.7	7092.39	0.47	-	066/067	108341.5	25624.33	0.24	15401	-
049/050	17149.2	8742.08	0.51	-	067/068	124848.2	25955.18	0.21	16749	1.09
050/051	19927.2	10196.68	0.51	-	068/069	138748.2	30928.71	0.22	19487	1.27
051/052	21917.5	11300.09	0.52	-	069/070	152522.1	33344.15	0.22	20349	1.32
052/053	24891.3	12804.44	0.51	-	070/071	223252.53	34681.91	0.16	20067.65	1.30
053/054	28051.3	13208.68	0.47	-	071/072	242363.85	34326.18	0.14	19493.10	1.27
054/055	30084.5	16120.8	0.54	-	072/073	260818.44	38876.28	0.15	22721.65	1.48
055/056	34203.6	16946.59	0.50	-	073/074	307714.49	41397.88	0.13	25021.65	1.62
056/057	37948.8	19069.12	0.50	-	074/075	345594.93	52615.41	0.15	32598.98	2.12
057/058	44151.9	20040.44	0.45	-	075/076	385893.04	59492.62	0.15	36909.90	2.40
058/059	45944.28	22012.56	0.48	-	076/077	388870.37	81966.71	0.21	50016.83	3.25
059/060	46032.5	22343.32	0.49	-	077/078	435255.02	93469.53	0.21	60081.17	3.90
060/061	50069.9	23277.93	0.46	-	078/079	493369.66	102584.71	0.21	68979.24	4.48
061/062	54848.5	21964.19	0.40	-						

स्रोत : आर्थिक सर्वेक्षण (२०५९/०६०, ०६६/०६७, ०७९/०८०) ।

निष्कर्ष

नेपालमा वार्षिक बजेटको सुरुवात सँगसँगै घाटा बजेटको प्रयोग पनि शुरू भएको हो । घाटा बजेट पूर्तिका लागि सरकारले आन्तरिक तथा वैदेशिक ऋणलाई प्रमुख स्रोतका रूपमा अवलम्बन गर्दै आएको देखिन्छ । सार्वजनिक खर्चको अनुपातमा राजश्वमा वृद्धि हुन नसकेकोले वित्तीय घाटा एवम् सरकारी खर्च र आयको दुरी कम हुन सकेको छैन । अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षहरूमा वार्षिक रूपमा घाटा बजेटको मात्रा बढ्दै गएअनुरूप यसको पूर्तिका लागि सरकारद्वारा लिइने आन्तरिक तथा देशिक ऋणको मात्रा पनि बढ्दै गएको देखिन्छ । अध्ययनका लागि छनोट गरिएका वर्षमा यो अनुपात सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष ०४५/०४६ मा ४७.४७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आर्थिक वर्ष ०६८/०६९ मा २.३३ प्रतिशत बराबर रहेको छ । कूल खर्चमा सार्वजनिक ऋणको अंश सबैभन्दा बढी आर्थिक वर्ष ०४७/०४८ मा ४५.९ प्रतिशत र सबैभन्दा कम आर्थिक वर्ष ०७०/०७१ मा ९.४६ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ । त्यसै गरी सार्वजनिक ऋणको प्रकृति हेर्दा आन्तरिक ऋणको तुलनामा वैदेशिक ऋणको अंश ३.६२ प्रतिशतले बढी रहेको देखिन्छ । न्यूनवित्त पूर्तिका लागि वैदेशिक ऋणमा अधिक निर्भर रहने प्रवृत्ति स्वस्थ अर्थतन्त्रका लागि राम्रो लक्षण मानिदैन । बढ्दो मात्राका वैदेशिक ऋणका कारण प्रतिव्यक्ति वैदेशिक ऋणको भार पनि पछिल्ला वर्षहरूमा बढ्दै गएको छ । सार्वजनिक ऋणको मात्रा बढ्दै जाने तर सोहीअनुसार भुक्तानी गर्ने क्षमता कमजोर हुँदा प्रतिव्यक्ति ऋणको दायित्व पछिल्ला १२ वर्षहरूका विचमा ४.४८ प्रतिशतले बढेको देखिन्छ । नेपालमा वार्षिक बजेटको सुरुवात भए सँगसँगै वित्तीय घाटा र सार्वजनिक ऋणको प्रयोग बढ्दै गएको तथ्यका कारण शास्त्रीय अर्थशास्त्रीहरूको विचारधाराभन्दा अर्थशास्त्री किन्सको सिद्धान्त तथा विचारधारालाई सरकारले अवलम्बन गरेको देखिन्छ ।

नेपालको सन्दर्भमा कूल ग्राहस्थ उत्पादन र खुद वैदेशिक ऋणको अनुपात (छनोट गरिएका वर्षमा) औसतमा ३४ प्रतिशत र सबैभन्दा बढी ५४ प्रतिशत एवम् सबैभन्दा कम १३ प्रतिशत बराबर रहेको देखिन्छ । अध्ययनका लागि छनोट गरिएका धेरैजसो वर्षमा यो अनुपात कूल ग्राहस्थ उत्पादनको पचास प्रतिशतभन्दा माथि रहेको देखिदैन । तर पनि सरकारले सार्वजनिक खर्च र आयको दुरी कम गर्नका लागि सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापनलाई सुदृढ बनाउनु आवश्यक रहेको देखिन्छ । राजश्व वृद्धिका लागि उपयुक्त नीति र संयन्त्रको विकास गरिनु आवश्यक देखिन्छ । सार्वजनिक खर्चमा मितव्ययीता तथा प्रभावकारिता कायम गरी स्रोत व्यवस्थापनमा दबाव कम गर्ने उद्देश्यले पूँजी निर्माणमा प्रत्यक्ष

सहयोग नपुन्याउने प्रकृतिका चालु खर्चमा कटौती गरी बजेट घाटालाई कम गर्नुपर्ने हुन्छ। राजश्व चुहावट हुने सम्भावित क्षेत्रमा सरकारले विशेष निगरानी राख्नुपर्दछ। बहूदो सार्वजनिक ऋणले जनतामाथि गरेको बोझ समेत बढाउँछ। यसको भुक्तानीका लागि सरकारले करका दरमा वृद्धि गर्नुपर्ने हुन्छ। सार्वजनिक ऋणको रकम वर्तमान पुस्ताले बढी गर्ने तर त्यसको भुक्तानी भावी पुस्ताले गर्नुपर्ने हुँदा भावी पुस्तामाथि यसको भार पर्न जान्छ। सार्वजनिक ऋण आफैँमा खराब नभए तापनि व्यवस्थापनमा ध्यान नदिए यसले मुलुकलाई अधिक ऋणमा फसाउन सक्ने भएकोले उत्पादनशील क्षेत्रमा मात्र ऋणको लगानी गर्दै यसको प्रभावकारी व्यवस्थापन हुनु आवश्यक हुन्छ।

वर्तमान राजनैतिक संरचनाले सार्वजनिक खर्च बढाउने भएकोले सोहीअनुसार स्थानीय तहहरूले पनि आन्तरिक राजश्व वृद्धिमा ध्यान दिनु जरूरी हुन्छ। हरेक तहका सरकारहरूबाट हुने चालु खर्चको अनुत्पादक, अकुशल र अनियन्त्रित विस्तारमा रोक लगाइनुपर्दछ। सरकारी स्तरबाट अनावश्यक खर्चमा कटौती गर्ने गरी सार्वजनिक खर्चको व्यवस्थापन गरिनु जरूरी देखिन्छ। बहूदो मात्राको सार्वजनिक ऋण र वैदेशिक ऋणको उर्लादो भार घटाउन प्रशासनिक, संस्थागत एवम् प्रक्रियागत कुराहरूमा विशेष ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ। सकेसम्म राजस्वमा बचत हुने गरी बजेट बनाइनुपर्दछ। सार्वजनिक ऋणको बोझ कम गर्नका लागि पूँजीगत खर्चको परिचालन र व्यवस्थापन उत्पादनशील क्षेत्रमा गरिनुपर्दछ। आन्तरिक ऋणको उपयोगलाई राजस्वको विकल्पको रूपमा र चालु खर्चको अर्को एक स्रोतका रूपमा नलिई वैदेशिक ऋणको प्रयोग जस्तै उत्पादनशील क्षेत्रमा खर्च गर्ने नीति बनाइनुपर्दछ। सरकारले आन्तरिक तथा बाह्य ऋण लिँदा अर्थतन्त्रको समग्र पक्षको विवेचनाका साथ भावी पुस्तामा कम बोझ पर्ने गरी मात्र लिइनुपर्दछ। सार्वजनिक ऋणको प्रयोग सकेसम्म उत्पादनशील क्षेत्रमा गरी यसबाट ऋण भुक्तान गर्नसक्ने समेत क्षमताको विकास हुने कुरामा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ।

नेपालको वर्तमान राजनैतिक तथा आर्थिक प्रणाली सङ्घीय स्वरूपको रहेको छ। प्रदेश र स्थानीय तहहरूले संविधानप्रदत्त पाएको खर्च अधिकारको उपयोग बढ्दै गएको भए तापनि राजश्व अधिकारको पूर्ण उपयोग गरी करका आधारहरू विस्तार गर्न सकिरहेको पाइदैन। प्रदेश र स्थानीय तह अझै पनि संघबाट हुने वित्तीय हस्तान्तरणमा पूर्ण रूपमा निर्भर रहेका छन्। वर्तमान शासन प्रणालीअनुरूपका सरकार सञ्चालनका लागि खर्च बढ्दै जाने तर सोहीअनुसार राजश्वका स्रोतहरूलाई दीगो बनाउँदै लैजान सकिएन भने अर्थतन्त्रका लागि यो थप चुनौतीपूर्ण हुनसक्ने कुरालाई ध्यान दिनुपर्दछ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

- अम (२०६०), *आर्थिक सर्वेक्षण २०५९/०६०*, अर्थ मन्त्रालय (अम), श्री ५ को सरकार अर्थ मन्त्रालय।
- अम (२०६३), *आर्थिक सर्वेक्षण ०६२/०६३*, अर्थ मन्त्रालय (अम), नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय।
- अम (२०६७), *आर्थिक सर्वेक्षण ०६६/०६७*, अर्थ मन्त्रालय (अम), नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय।
- अम (२०८०), *आर्थिक सर्वेक्षण ०७९/०८०*, अर्थ मन्त्रालय (अम), नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय।
- अर्याल, रमेश (२०८०), नेपालमा सार्वजनिक ऋण परिचालनको अवस्था र चुनौती, *नेपाल राष्ट्र बैङ्क समाचार*, ६८ औँ वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्र बैङ्क गभर्नरको कार्यालय।
- ओझा, गोरखराज (२०५९), *सार्वजनिक वित्त, वित्तीय प्रणाली र अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार*, ओजन बुक्स।
- केसी, रामबहादुर (२०८०), नेपालमा सार्वजनिक ऋणको उपयोग र व्यवस्थापन: विद्यमान समस्या र सुधारका उपायहरू, *मिमिरे*, ५२(१), नेपाल राष्ट्र बैङ्क।
- तिम्सिना दुङ्गाना, निलम (२०७८), विकासोन्मुख मुलुकमा वित्त नीति र राजश्व परिचालनको संरचना: सन्दर्भ नेपाल, *नेपाल राष्ट्र बैङ्क समाचार*, ६६ औँ वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्र बैङ्क गभर्नरको कार्यालय।
- नेस (२००८), *नेपाल गजेट*, नेपाल सरकार (नेस), मुद्रण विभाग।
- लुइंटेल, चक्रपाणि (२०७४), आर्थिक कटौती: वैदेशिक सहयोग सन्दर्भ तथा चुनौती, *नेपाल राष्ट्र बैङ्क समाचार*, ६२ औँ वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्र बैङ्क गभर्नरको कार्यालय।
- वस्याल, टुलराज (२०८०), ऋण र आर्थिक वृद्धिविचको कमजोर सम्बन्ध, *नेपाल राष्ट्र बैङ्क समाचार*, ६८ औँ वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्र बैङ्क गभर्नरको कार्यालय।
- शर्मा, निलमकुमार (२०६८), *सार्वजनिक वित्त वित्त, वित्तीय प्रणाली तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार अर्थशास्त्र*, पैरवी प्रकाशन।
- हाडा, गम्भिरबहादुर (२०७३), न्यूनवित्तको असर तथा प्रभाव, *नेपाल राष्ट्र बैङ्क समाचार*, ६९ औँ वार्षिकोत्सव विशेषाङ्क, नेपाल राष्ट्र बैङ्क गभर्नरको कार्यालय।

- Basyal, T. R. (2074). Budget deficit, debt, investment and economic growth with reference to Nepal. *Nepal Rastra Bank Samachar*, 62th annual special bulletin. Governor's office Nepal Rastra Bank.
- Due, J.F. and Friedlander, A.F. (1975 AD). *Government Finance: Economics of the public sector*. Richard D. Irwin, Inc., Irwin Dorsey Limited.
- Karmacharya, N. L. (2023 AD). Effect of debt and export on GDP of Nepal: An Emprical Analysis. *Khwopa Journal*, 5(2), 163-173. <https://doi.org/10.3126/kjour.v5i2.60449>

Ethical approval for the research: Not applicable

Consent for publication: Not applicable

Conflict of interest: The author does not have any conflict of interest with any institutions concerning this research

Ethical conduct of research: This paper is written ethically

Authors' Bio-notes

Hiralal Regmi is lecturer in Economics and working in Department of Economics of Dhawalagiri Multiple Campus, Baglung, Tribhuvan Univeristy, Nepal. Currently, Regmi is assistant campus chief of Dhawalagiri Multiple Campus, Baglung.